

Л. І. КРУШЕЛЬНИЦЬКА

ПОСЕЛЕННЯ ПОМОРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У РОВЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

На території західних областей України відомо порівняно небагато поморських пам'яток. В довоєнні роки у верхів'ях Дністра та Західного Бугу було відкрито 7 поодиноких поховань типу скринькових і підковпачних¹. Всі вони виявлені випадково або під час розкопок могильників, що відносяться до більш раннього часу.

Великий внесок в дослідження пам'яток поморської культури зробили польські загони Слов'янської та Волинської експедицій Інституту археології АН СРСР. У 1956—1958 рр. було виявлено і частково досліджено нові поморські пам'ятки на території Західної Волині². Ю. М. Захарук дослідив кілька поховань біля с. Млинище Володимир-Волинського району. Окремі знахідки поморської кераміки зібрані експедиціями Львівського Інституту суспільних наук на багатошарових поселеннях в с. Зимне Володимир-Волинського району³ та біля с. Бовшів Галицького району Івано-Франківської області⁴.

Однак поселення поморської культури, де були б залишки жител, на території Прикарпаття і Волині до останнього часу не досліджувались. На суміжних територіях Білорусії і Польщі пам'ятки поморської культури також представлені переважно могильниками, а поселення вивчені дуже слабо.

У 1963 р. автором досліджувалось багатошарове поселення в с. Крилів Дубнівського району Ровенської області. Воно розташоване на невисокому плато (урочище Городи), на лівому березі р. Стубли. Річка омиває його з півдня і зі сходу. На урочищі було закладено шість траншей і розкрито площу 240 м². В результаті виявлено залишки шести споруд, які належать до різних культур (древньоруського часу, поморської культури, ранньозалізного часу та культури шнурової кераміки).

Житло поморської культури являє собою видовжену (2,4×5,2 м) напівземлянку неправильно прямокутної форми (рис. 1). З південно-східного боку був зроблений вхід, що підіймався від долівки двома

¹ T. Sulimirski. Die Kisten und die Glockengräberkultur in Südostpolen.—Swiatowit, t. XV, Krakow, 1932—1933.

² Ю. В. Кухаренко. Памятники железного века на территории Полесья.—Свод археологических источников, М., 1961.

³ Ю. М. Захарук. Дослідження пам'яток доби бронзи та раннього заліза на Волині в 1950 р.—АП, т. VI, К., 1956.

⁴ Розкопки автора 1962—1963 рр.

сходинками. Глибина напівземлянки біля країв становила 0,8—0,86 м, в центральній частині — 1—1,1 м. Внаслідок цього вздовж стінок утворювався уступ (рис. 1), ширина якого біля західної стінки дорівнювала 0,6 м, біля східної — 0,3 м. Посередині житла була невеличка

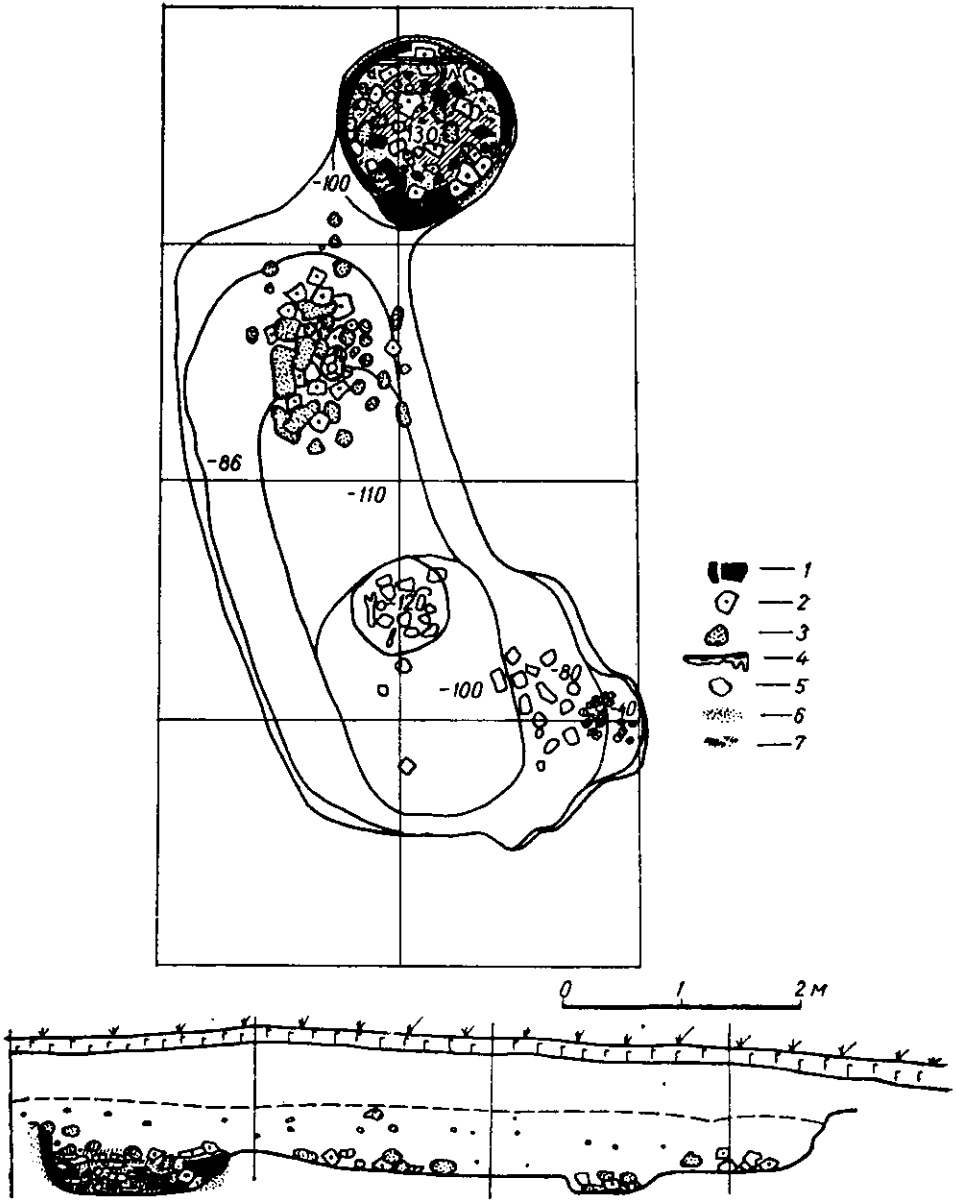

Рис. 1. План та розріз житла:

1 — уламки череня; 2 — уламки посуду; 3 — глиняна обмазка; 4 — рогове знаряддя; 5 — камені; 6 — попіл; 7 — сажа.

кругла ямка (діаметром 0,75 м, глибиною 1,2 м), на дні якої розчищено кілька каменів і тваринних кісток. Куски каменів та глиняної обмазки лежали також на сходах входу. До південно-східного кута житла прилягала піч у вигляді круглої ями з сильно випаленими стінками (діаметрами 1,5×1,6 м, глибиною 1,05 м від сучасної поверхні). В деяких місцях, зокрема з південного боку, збереглися рештки плос-

кого череня товщиною 11—12 см, безпосередньо з'єднаного з випаленими стінками печі. Вся центральна частина печі була знищена. Перемішані з попелом і вугликами куски череня, обмазки, посуду заля-

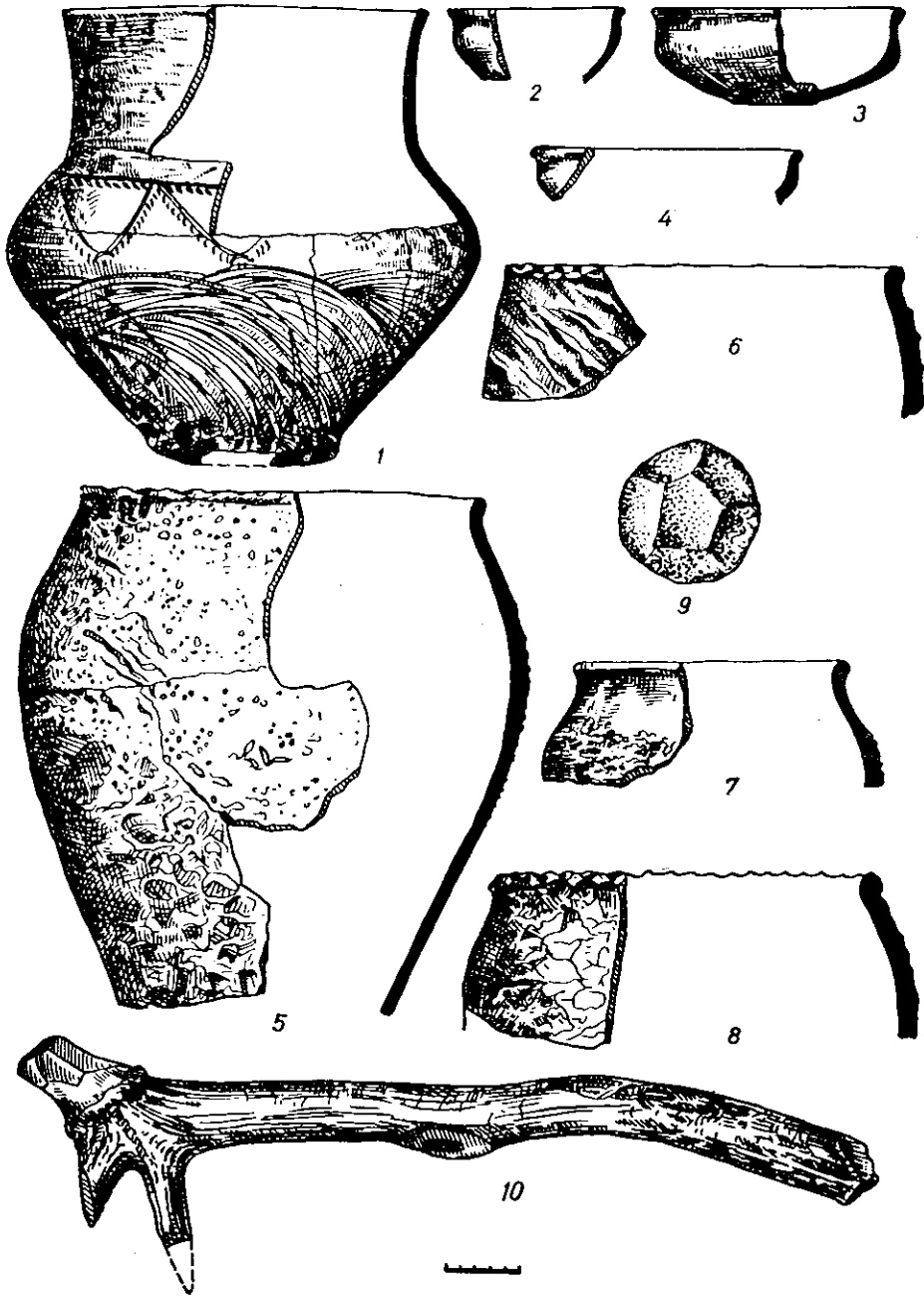

Рис. 2. Кераміка та знаряддя з житла.

гали на дні ями. Найгустіше скупчення уламків посуду містилося під виступом череня. Черепки лежали півколом під стінкою, неначе ут-рамбовані в землю. Можливо, ними вимощували стінки і дно пічної ями. На відстані 70 см на південний захід від пічної ями, на дні житла відкрито завал купола печі. Товщина завалу — 40—50 см. Тут лежа-

ли покриті попелом великі куски глиняної обмазки та уламки посуду, фрагменти якого знайдено і в північній ямі (рис. 1).

Розкопки житла в с. Крилів дали досить багато керамічного матеріалу. Всього в житлі зібрано 155 уламків, які належали близько 20 посудинам. За технікою виготовлення посуд можна розділити на дві групи. До першої групи належать ліпні, добре випалені горщики типу ковпаків (рис. 2, 5, 6, 8). Вони виготовлені із глини з крупнозернистими домішками шамоту. Зовнішня поверхня їх сірого кольору, рустикована. На деяких посудинах помітні косі регулярні смуги — сліди від пальців, залишені при нанесенні на поверхню вже сформованого горщика рідкої глиняної маси (рис. 2, 6). Наліплена зверху глина має грубі домішки і легко відокремлюється від первісної поверхні. Вінця майже всіх горщиків орнаментовані відтисками пальців, які наносились з обох боків і зверху по краю вінець (рис. 2, 5, 6, 8). Посуд цього типу часто зустрічається в похованнях поморської культури як ковпаки, що прикривають урни. На думку М. Гондзікевич, яка проаналізувала значну кількість поморських матеріалів на поселеннях території Варшавського воеводства, такі ж горщики-ковпаки вживалися для зберігання їжі⁵. Серед горщиків цієї групи, виявлених у Крилові, частина має спеціально ошершавлену всю поверхню, а карбований край вінець трохи відігнутий назовні (рис. 2, 5, 6, 8). Подібні горщики відомі з могильників, які датуються кінцем гальштату «Д» і початком латенського періоду⁶. В тих же пам'ятках у меншій кількості знаходяться аналогічні до крилівських, але більш опуклі горщики з гладкою шийкою (рис. 2, 7).

До другої групи можна віднести більш парадний посуд з гладкою і лощеною поверхнею, керамічне тісто якого має значно дрібніші домішки. Уявлення про форми дає ваза (рис. 2, 1) і миски (рис. 2, 2, 3, 4).

Найцікавішою є чорна, частково лощена ваза, виявлена в розвалі печі (рис. 2, 1). Вона має дещо відокремлену шийку, опуклий тулуб з максимальним розширенням посередині висоти і злегка закруглене дно. Плечики посудини прикрашені характерним для поморської культури орнаментом, що має вигляд трикутників, утворених горизонтальною і під нею зигзагоподібною лініями. Знизу, вздовж обох ліній, йдуть невеликі овальні заглиблення, нанесені штампом, а на гострих кінцях трикутників витиснені півкруглі ями у вигляді півмісяця. Нижня частина посуду покрита густою сіткою косих борозенок. Внизу, біля дна, є п'ять наскрізних дірок, просвердлених вже після випалу готової вази.

Подібні посудини були знайдені на багатьох поморських могильниках⁷. Вони мають аналогії і в пам'ятках пізньолужицької культури (гальштат «С») ⁸.

Переважає більшість мисок має лощену поверхню коричневого або темно-сірого кольору. Вони доброго випалу. Здебільшого стінки мисок опуклі, а край вінець злегка потовщений і відігнутий назовні (рис. 2, 2, 3, 4). Така форма вважається в поморській культурі пізньою, і деякі дослідники пов'язують її з кельтськими впливами.

⁵ M. Gądzikiiewicz. Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych.—WA, t. XX, z. 2, Warszawa, 1954, стр. 168.

⁶ K. Salewicz. Cmentarzysko łuzyckie w Malusach Wielkich i zagadnienie związków kultury łuzyckiej z tzw. kulturą grobów kloszowych.—WA, t. XVI, Warszawa, 1939—1948, табл. 2; M. Gądzikiiewicz-Woźniak. Cmentarzysko łuzyccko-kloszowe Warszawa-Grochów stanowisko «Bryłowszczyzna».—Materiały starożytne, t. VII, Warszawa, 1961, табл. VIII, XII, XXV; Ю. В. Кухаренко. Вказ. праця, табл. 5, 16; 6, 5 та ін.

⁷ Наприклад, на могильниках в с. Головне. Див. Ю. В. Кухаренко. Вказ. праця, табл. 5, II.

⁸ D. Durczewski. Cmentarzysko kultury łuzyckiej Topoli Wielkiej, pow. Ostrow Wielkopolski.—Materiały starożytne, t. VIII, Wrocław, 1962, табл. II, III.

Крім кераміки, в розвалі печі було виявлено кам'яний розтирач (рис. 2, 9) і рогове знаряддя, яке могло використовуватися як мотика або кирка (рис. 2, 10). Зовсім аналогічні знаряддя відомі з лужицького поселення в Біскупіні, які були опубліковані З. Раєвським. Він називає їх «мотиками з ручкою»⁹.

Оскільки житла поморської культури на нашій території до цього часу зовсім не досліджувалися і немає чітких критеріїв для розмежування поморських і лужицьких пам'яток, при визначенні окремої пам'ятки ми зустрічаємось із значними труднощами.

Приблизними аналогіями до крилівського житла можна було б вважати окремі напівземлянки, виявлені К. Яджевським в Бресті Куявському (Польща). Проте це порівняння зробити важко, бо опубліковані ним житла описані надто загально і немає жодної ілюстрації. Відомо лише, що напівземлянки мали неправильно прямокутну форму (довжина 3—4 м, глибина 0,65—1 м); тільки в одній з них відкрито вогнище¹⁰. Піч, подібну до розкопаної в Крилові, в 30-х роках було виявлено в с. Пекарях Краківського повіту¹¹.

Пам'ятка поморської культури у Крилові не дає достатньо матеріалу для певного визначення її хронології. Проте на основі типологічного порівняння керамічного матеріалу можна припустити, що вона відноситься до кінця гальштатського — початку латенського періодів, тобто до часу існування всіх поморських поховань на території Прикарпаття й Волині.

Поселення біля с. Крилів є поки що однією з найбільш східних пам'яток поморської культури.

Л. И. КРУШЕЛЬНИЦКАЯ

ПОСЕЛЕНИЕ ПОМОРСКОЙ КУЛЬТУРЫ В РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТИ

Резюме

В 1963 г. в с. Крылов Дубновского района Ровенской области экспедицией Львовского Института общественных наук было открыто жилище поморской культуры, представляющее собой полуземлянку удлиненной, неправильно прямоугольной формы со ступенчатым входом и глинобитной печью.

В полуземлянке собрано много фрагментов керамики двух групп: к первой относятся большие горшки типа колпаков с шершавой поверхностью; ко второй — вазы и миски с лощеной поверхностью. Кроме керамики, в печном завале найдены каменный пест и роговая мотыга. Это впервые открытое на территории западных районов Украины жилище поморской культуры можно отнести к концу гальштатского — началу латенского периодов.

⁹ Z. A. R a j e w s k i. Przedmioty z rogu i kości, obróbka obu surowców w grodach luzyckich z wczesnego okresu żelaznego.—III sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Biskupinie, Poznan, 1950, стр. 173.

¹⁰ K. J a z d r z e w s k i. Kujawskie przyczynki do zagadnienia słowian na ziemiach Polski.—WA, t. XVI, Warszawa, 1939—1948.

¹¹ R. J a m k a, G. L e Ń c z y k, K. D o b r o w o ł s k i. Badania wykopaliskowe w Piekarach w powiecie krakowskim.—Prace prehistoryczne, № 2, Krakow, 1939, стр. 8.